

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ
από τον 17ο έως τις αρχές του 19ου αι.

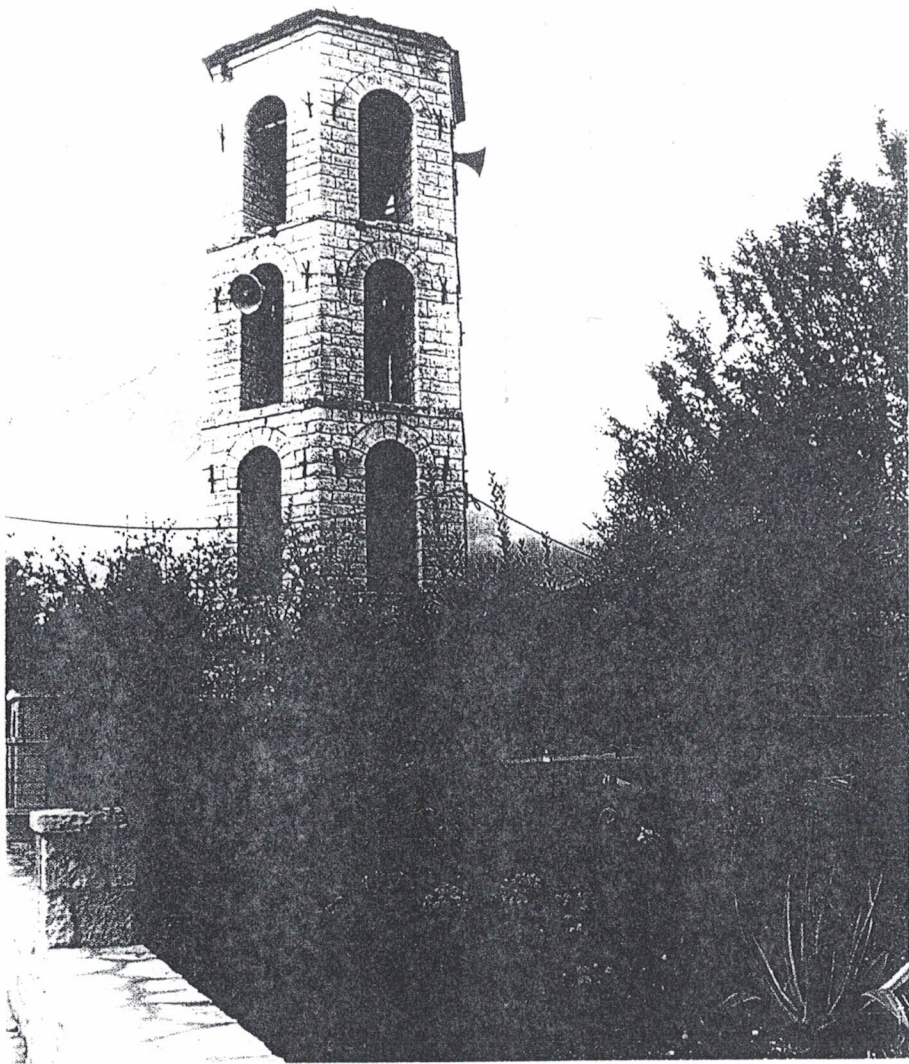
Του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Α. ΒΕΤΣΙΟΥ

"ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ"

ΔΕΛΤΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΕΩΣ

ΔΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΟΜΩΝΥΜΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1974	ΤΕΥΧΟΣ 272	ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2002	Γραφεία: Οδός Μαυρομichάλη 7 Αθήνα 106 79 ΤΗΛ. - FAX: 010-36.21.651
--------------------------	---------------	-----------------------------------	---

ΑΘΗΝΑ 2002

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ από τον 17ο έως τις αρχές του 19ου αι.

Του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Λ. ΒΕΤΣΙΟΥ

Η δημογραφική εξέλιξη μιας περιοχής έχει άμεση σχέση με την οικονομική της πραγματικότητα, αφού είναι δυνατό ταυτόχρονα να συντελέσει στην οικονομική της ανάπτυξη, όπως και να προέλθει απ' αυτήν. Γενικότερα, η δημογραφική κατάσταση συνδέεται απόλυτα με το βαθμό στον οποίο αναπτύσσονται οι παραγωγικές δυνάμεις.

Για τη δημογραφική κατάσταση της πόλης αλλά και γενικότερα της επαρχίας της Άρτας οι δυσχέρειες που εμφανίζονται για την παρακολούθηση του πληθυσμού της και μάλιστα υπό το ευρύ αυτό πρίσμα είναι ποικίλες. Τα στοιχεία των πηγών παρουσιάζουν σε μερικές περιπτώσεις σοβαρότατες ελλείψεις, σε άλλες αποσπασματικό χαρακτήρα και σε άλλες μεγάλου βαθμού ποικιλία σε αριθμούς, ενώ λείπει παντελώς μια αναφορά που θα κατέτασσε τον πληθυσμό σε κατηγορίες ανάλο-

γα με τη συμμετοχή και το ρόλο τους στην παραγωγή, πράγμα που θα διευκρίνιζε την άμεση λειτουργική σχέση ανάμεσα στη δημογραφική και στην οικονομική πραγματικότητα. Μόνο με την προσάρτηση της Άρτας στην ελεύθερη Ελλάδα έχουμε κάποιους ενδεικτικούς δείκτες του πληθυσμού, με σχετική ίσως αξία, μετά από απογραφή (26/6 - 3/7/1881) που γίνεται από το Ελληνικό Βασίλειο στα τμήματα της Άρτας και των Τζουμέρκων¹.

Για το σχηματισμό γενικώς εικόνας αυτού του πληθυσμού κρίνεται σκόπιμο να καταχωρηθούν οι σχετικοί αριθμοί. Εκφραζόμενοι σε άτομα ή σε σπίτια-οικογένειες, όπως ήταν συνήθεια, προέρχονται από μαρτυρίες περιηγητών, άλλου είδους συγγραφέων, εγγράφων ποικίλης φύσεως ή απογραφών. Στην περιοχή, λοιπόν, η εξέλιξη του πληθυσμού εμφανίζει την εξής εικόνα:

ΠΙΝΑΚΑΣ			
ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ (17ος - αρχές 19ου αι.) ^ο			
ΕΤΟΣ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ως προς το θρησκευτικό και εθνοφυλετικό υπόβαθρο	ΠΗΓΗ
1668-1670		17 μαχαλάδες. Από αυτούς οι 3 ήταν εβραϊκοί και οι 10 ελληνικοί	Εβλιγιά Τσελεμπί

1675-1676	7-8.000	Οι Έλληνες υπερβαίνουν κατά πολύ τους Τούρκους	J. Spon - G. Wheeler
1691	5-6.000	Οι κάτοικοι σχεδόν όλοι χριστιανοί Ορθόδοξοι	Έκθεση γενικού προβλεπτή
1731	5.000 οικογέν. ^β		Άγνωστη πηγή
1771	7-8.000	Οι Έλληνες είναι περισσότεροι από τους Τούρκους	Bellin
1780	8-10.500	8 - 10.000 Έλληνες, 200 Τούρκοι και άλλοι τόσοι Εβραίοι	Foucherot
1794-1795		Λίγοι Τούρκοι - πολλοί αυτόχθονες Έλληνες - Ιουδαίοι και ένας αριθμός εξόριστων, κυρίως Βενετών	X. Scrofanì
1801-1808	6.000	Το 1/4 αυτών πιστεύει στη μωαμεθανική Θρησκεία	F.C.H.L. Rouqueville
1801-1808	18.000		Ed. Dodwell
1807	8-10.000		Vignolles
1809	1.000 σπίτια (5-6.000)	Από αυτούς οι μωαμεθανοί δε φτάνουν το ένα τέταρτο	J.C. Hobhouse
1809	6.000	Από αυτούς 5.000 ήταν Έλληνες, 500 Τούρκοι και άλλοι τόσοι Εβραίοι	W.M. Leake
1812	6.000	Οι μωαμεθανοί είναι μάλλον στην ίδια αναλογία με τους χριστιανούς της περιοχής	H. Holland
1816	7-8.000	Από αυτούς 7.000 ήταν Έλληνες, 800 μωαμεθανοί και 100 περίπου Εβραίοι	F.C.H.L. Rouqueville
1816-1818	7-8.000	Από αυτούς τα 2/3 ήταν Έλληνες, και το 1/3 Τούρκοι και Εβραίοι	F. de Beaujour
1819	8.000	Από αυτούς το 1/4 ήταν Τούρκοι και μερικοί Εβραίοι	A. Σταγειρίτης
1819	8.000		Adr. Balbi
1821	1093 οικογέν.	Από αυτές οι 1042 ήταν χριστιανικές και οι 51 τουρκικές	Κατάστιχο

- α. Τα στοιχεία του πίνακα έχουν ληφθεί από τους Κ.Δ. Στεργιόπουλου, Πληθυσμός Άρτας σ. 377-411 - Κ. Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες, τ. 2, σ. 443 - Δ. Ανωγιάτης-Πελέ, Σχέση μεταξύ του Αγροτικού και του Αστικού Πληθυσμού στην Ήπειρο, σ. 133 - Μ. Κοκολάκη, Εβλιγιά Τσελεμπί, σ. 243.
- β. Η κάθε οικογένεια ή σπίτι υπολογίζεται ότι περιλαμβάνει κατά μέσο όρο 5 ψυχές. Βλ. Π. Αρβαντινού, Χρονογραφία της Ηπείρου, τ. 1, σ. 242 και Δ. Ανωγιάτης-Πελέ, Δημογραφικές Πληροφορίες, σ.6-7, 16.

Σύμφωνα, λοιπόν με τα στοιχεία που παραθέτουν οι πίνακες ο πληθυσμός της Άρτας κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου κυμάνθηκε από 5.000 έως 8.000 κατοίκους περίπου. Η αναλογία του οθωμανικού και εβραϊκού στοιχείου μαζί πρέπει να νοηθεί σε αναλογία ενός τετάρτου έναντι του ελληνικού.

Δεν χωρεί, επομένως, αμφιβολία ότι, αν αντιμετωπίσουμε το πρόβλημα της δημογραφικής εξέλιξης στη συνολική του μορφή, ανεξάρτητα, δηλαδή, από κάποιες πρόσκαιρες αυξήσεις του πληθυσμού, θα διαπιστώσουμε μια δημογραφική στασιμότητα στη συγκεκριμένη περίοδο.

Ως αιτίες, στις οποίες θα μπορούσε να αποδοθεί η πληθυσμιακή αυτή στασιμότητα στην περιοχή, αναφέρονται οι συχνές θανατηφόρες επιδημίες², οι επιδρομές³, η βία, οι μετακινήσεις⁴ και οι αποδημίες. Ωστόσο η βάση της πληθυσμιακής στασιμότητας πρέπει να αναζητηθεί και στον κεφαλαιοκρατικό υπανάπτυκτο χαρακτήρα της οικονομικής λειτουργίας στην περιοχή ένας χαρακτήρας που εμπόδιζε τη φυσιολογική ανάπτυξη του επιπέδου των παραγωγικών δυνάμεων και αφαιρούσε τις δυνατότητες αντιμετώπισης των δευτερογενών αιτίων που δεν επέτρεπαν την αύξηση του πληθυσμού.

Ο κοινωνικός σχηματισμός της περιοχής κατά τη διάρκεια της

τουρκοκρατίας παρουσιάζει μια ποικίλη ανάμειξη πληθυσμών διαφορετικής εθνολογικής, θρησκευτικής, πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής σύστασης. Η μελέτη αυτού του φαινομένου για την περιοχή της Άρτας μπορεί να αντιμετωπιστεί σε θεωρητική αλλά και ουσιαστική βάση, αν θεωρήσουμε ένα σύνολο κοινωνικών υποδομών που αποτελούν τον κοινωνικό σχηματισμό, ή διαφορετικά τη συνολική κοινωνική δομή. Μπορούμε, λοιπόν, να διαφοροποιήσουμε τρεις κοινωνικές υποδομές.

Καθεμιά απ' αυτές συγκεντρώνει διαφορετικές κοινωνικές ομάδες ή στρώματα της υπαίθρου ή της πόλης με κοινά γνωρίσματα όπως την ίδια εθνική προέλευση, που σχεδόν ταυτίζεται και με τη θρησκευτική ιδιαιτερότητα της κάθε υποδομής. Διακρίνουμε έτσι τις εξής κοινωνικές υποδομές:

- α) Ελληνική εθνολογική ενότητα (Χριστιανοί).
- β) Οθωμανική εθνολογική ενότητα (Μουσουλμάνοι).
- γ) Λοιπές εθνολογικές ενότητες όπως: Εβραίοι ή Ισραηλίτες (Ιουδαίοι), Ξένοι εγκατεστημένοι πράκτορες ή έμποροι κλπ. (καθολικοί) και άλλοι.

Η απεικόνιση των τριών κοινωνικών υποδομών με τις εσωτερικές και εξωτερικές σχέσεις τους φαίνεται στον πίνακα.

στρώμα εμποροϋπαλλήλων ή υπηρετών κτλ.

Β) Οθωμανική εθνολογική ενότητα: Αποτελούν ένα μικρό πληθυσμιακό ποσοστό στην περιοχή σε σύγκριση με τους Έλληνες. Είναι πληθυσμοί μουσουλμανικού θρησκευάματος αλλά ποικίλης εθνολογικής σύστασης (Τούρκοι, μικρός αριθμός εξισλαμισθέντων, Αλβανοί-Μουσουλμάνοι). Η σύνδεση με την περιφέρεια και τους πληθυσμούς της είναι καθαρά εκμεταλλευτική, αφού κατέχουν τα μέσα παραγωγής (γη, τσιφλίκια, εγκαταστάσεις κτλ.) ως ιδιότητα ή με μίσθωμα φόρου, και αποδίδουν ένα ποσοστό κέρδους στην κεντρική εξουσία. Συγχρόνως, οι ίδιοι αυτοί αξιωματούχοι κατέχουν το στρατιωτικό διοικητικό πλέγμα της κρατικής εξουσίας ως κρατικοί, θρησκευτικοί, πολιτικοί ή στρατιωτικοί λειτουργοί.

Υπάρχει όμως και μια αγροτική τάξη μικροϊδιοκτητών που κατοικούν σε μικρού μεγέθους αμιγείς οθωμανικούς οικισμούς καθώς και μια μικρή τάξη ιδιοαπασχολουμένων μέσα στην πόλη.

Γ) Λοιπές εθνολογικές ενότητες: Αποτελούνται από μικρό αριθμό ατόμων ή οικογενειών. Είναι εγκατεστημένοι στην πόλη της Άρτας, λόγω των πολλών προξενείων, και εξυπηρετούν ευρωπαϊκά κυρίως συμφέροντα. Σ' αυτούς συμπεριλαμβάνονται και οι Ισραηλίτες που κατέχουν αξιόλογη θέση στις οικονομικές δραστηριότητες στην περιοχή. Απ' αυτούς, άλλοι προϋπήρξαν από τα βυζαντινά χρόνια και μερικοί άλλοι ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στην πε-

ριοχή όταν διώχθηκαν από την Ισπανία, Απουλία, Καλαβρία και Σαρδηνία το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα⁵. Η κοινωνική τους οργάνωση είναι κλειστή το ίδιο όπως και η θρησκευτική τους πίστη (συναγωγή).

Οι κοινωνικές υποδομές που παρουσιάστηκαν δρουν διαλεκτικά στο πλαίσιο των νομοτελιών του τρόπου παραγωγής του κοινωνικού σχηματισμού στην περιοχή της Άρτας σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας.

Τέλος, στην περιοχή της Άρτας τη χρονική περίοδο που εξετάζουμε, ο αγροτικός πληθυσμός υπερτερούσε κατά πολύ του αστικού. Ενδεικτικά κατά το 19ο αιώνα σύμφωνα με τα στοιχεία της εποχής⁶, ο αγροτικός πληθυσμός αποτελούσε περίπου το 80-87%, ενώ μόνο το υπόλοιπο 13-20% αναλογούσε στον αστικό πληθυσμό. Είναι φυσικό εξάλλου να υπάρχουν αυτές οι αναλογίες, εφόσον αναφερόμαστε σε μια περίοδο της ιστορίας, στην οποία σε κανένα μέρος του κόσμου δεν μπορούμε να μιλάμε για σύνθεση του πληθυσμού με μη αγροτική πλειοψηφία⁷.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για τους σχετικούς πίνακες βλ. Υπουργείο Εσωτερικών (Γμήμα Δημόσιας Οικονομίας και Στατιστικής), Πίνακες των Επαρχιών Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά την Απογραφήν του 1881, εν Αθήναις 1884, Βιβλιοθήκη Ιστορικών Μελετών αρ. 147, Πίνακες 5, 9, 56.
2. Μια από τις μεγάλες επιδημίες που εκδηλώθηκε στην περιοχή της Άρτας ήταν η επιδημία του 1816 η οποία πιθανότατα διήρκησε δώδεκα με δεκατέσσερις μήνες. Οι σχετικές με τον αριθμό των θυμάτων και τη γενικότερη επίπτωση στον πληθυσμό μαρτυρίες είναι ότι τον Ιούλιο του 1816 η πόλη είχε ερημώσει και ότι εντός ολίγων εβδομάδων η επιδημία θέρισε τα 3/4 των 8.000 κατοίκων. Περισσότερα βλ. στου Κ.Δ. Στεργιόπουλου, Πληθυσμός Άρτας,

- σ. 404-407.
3. Μεταξύ των πολλών επιδρομών που δέχτηκε η Άρτα κατά την τουρκοκρατία με σοβαρές επιπτώσεις στον πληθυσμό συνδέονται οι καταστρεπτικές επιδρομές του αρματολού τυχοδιώκτη Λιμπεράκη Γερακάρη την περίοδο 1690-1697, ο οποίος λεηλάτησε την πόλη και σκότωσε πολλούς από τους κατοίκους της. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Άρτα, τ. 1-2, σ. 3-8, 239.
 4. Βλ. Δημήτρης Ανωγιάτης-Πελέ, Δημογραφικές πληροφορίες, σ. 13-14.
 5. Πρώτος αναφέρει την εβραϊκή κοινότητα ο ραββίνος Βενιαμίν εκ Τουδέλας (Benjamin de Tudela), ο οποίος περιόδευσε την Ευρώπη το διάστημα 1159-1173. Στο έργο του αναφέρει: «Δύο ακόμη ημερών ταξίδι (από την Κέρκυρα) μας φέρνει στην ακτή της Άρτας, στα σύνορα της αυτοκρατορίας του Μανουήλ (Κορμηνού), Βασιλιά της Ελλάδος. Σ' αυτή την ακτή υπάρχει ένα χωριό με κατοίκους 100 Εβραίους. Οι σημαντικότεροι είναι ο Σεχαμίας και ο Ηρακλής». (Βλ. Κ. Σιμόπουλου. Ξένοι ταξιδιώτες, τ. 1, σ. 221). Κατά τα τέλη του ΙΕαε, όταν ο Φερδινάνδος και η Ισαβέλλα της Ισπανίας έδιωξαν 120.000 Εβραίους από τη χώρα τους, μικρό τμήμα απ' αυτούς κατέφυγε στην εβραϊκή κοινότητα της Άρτας (Βλ. Κ. Σιμόπουλου. Ξένοι ταξιδιώτες, τ. 1, σ. 228 - σημ. 1). Το ίδιο χρονικό διάστημα επίσης διώκονται οι Εβραίοι της Απουλίας, της Καλαβρίας και της Σαρδηνίας και αρκετές οικογένειες πάλι καταφεύγουν στην εβραϊκή παροικία της Άρτας. Για την εβραϊκή κοινότητα Άρτας περισσότερα βλ. Έξαρχου Ι., Χρονικό της Ισραηλιτικής Κοινότητας της Άρτας, «Ερίβωλος» 8, (Απρίλιος - Ιούνιος 1989), σ. 3 και Γκιούλης Ρ., Χρονικό της Ισραηλιτικής Κοινότητας Άρτας, «Σκουφάς» 1, (1955-62), σ. 345-347.
 6. Βλ. στον W.M. LEAKE, TRAVELS IN NORTHERN GREECE, τ. IV, σ. 229-230 - Δημήτρης Ανωγιάτης-Πελέ «Σχέση Μεταξύ του Αγροτικού και του Αστικού πληθυσμού στην Ήπειρο, σελ. 129-136, - Μ. Κοκολάκη, Γιαννιώτικο πασαλίκι, σελ. 383-387 - Δημήτρης Ανωγιάτης-Πελέ, Δημογραφικές πληροφορίες, σ. 11-12, 15-16.
 7. Εδώ θα πρέπει ν' αναρωτηθεί κανείς ποιοι είναι οι φορείς που επιτρέπουν να πραγματοποιήσουμε μια τομή διαχωρίζοντας έναν πληθυσμό σε αστικό ή αγροτικό. Πού σταματά η ύπαιθρος και πού αρχίζει η πόλη (ή το αντίθετο), ιδίως για την αρχή του 19ου αιώνα; Το θέμα απασχολεί ειδικούς ερευνητές και δε θα ήταν δυνατό να θυχτεί εδώ. Θα σταθούμε μόνο στον ορισμό της πόλης από πληθυσμιακή και μόνο άποψη, που δόθηκε το 1846: «Ως αστικός πληθυσμός λαμβάνεται το σύνολο όλων των δήμων που έχουν περισσότερους από 2.000 κατοίκους και κατοικούν μαζεμένοι σε μια πρωτεύουσα διοικητικής περιφέρειας. Ωστόσο, ο ορισμός αυτός είναι σχετικά αυθαίρετος. Σήμερα θα χαρακτηριζόταν σαν πολύ χαμηλός. Μπορούμε λοιπόν να πούμε χωρίς πάλι να επιμένουμε ότι δεχόμαστε ως πόλεις

τους δήμους που κατοικούνται από 5.000 και πάνω κατοίκους» (βλ. G. Dupreux, La Societe Francaise 1789-1970, Παρίσι 1974, σελ. 19). Βλέπουμε, λοιπόν, τη σχετικότητα του ορισμού της πόλης από δημογραφική άποψη. Σχετικά με την πόλη βλ. τις ενδιαφέρουσες εργασίες: Β. Papoulia, Stadt und Land in Byzanz, στο, Actes Du IIe Congres international des etudes du sud-est Europeen (Athenes, 7-13 Mai 1970), Tome II, Histoire, Athenes 1972 σ. 187-208 - Β. Papoulia, Soziale Struktur und Kulturelle entwicklung der Stadte in Sudost - Europa Wahrend der Turkenherrschaft, στο Structure sociale et developpement culturel des villes Sud-est Europeennes et Adriatiques aux XVIIe - XVIIIe siecles, Bucarest 1975, σ. 267-278.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανωγιάτης - Πελέ Δ., *Δημογραφικές πληροφορίες για την Ελλάδα από Περιηγητές (1800-1820)*, (Ανάτυπο από το δέκατο τόμο του περιοδικού «Μνήμων»), Αθήνα 1982.
- Ανωγιάτης - Πελέ Δ., *Σχέση μεταξύ του Αγροτικού και του Αστικού πληθυσμού στην Ήπειρο (1807) στο: Δήμος Ιωαννιτών, «Ήπειρος: Κοινωνία - Οικονομία 15ος-20ος αι., Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας, Γιάννινα 1987, σ. 129-136.*
- Αραβαντινού Π., *Χρονογραφία της Ήπειρου των τε ομόρων Ελληνικών και Ιλλυρικών χωρών διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυταίς συμβάντα από του Σωτηρίου έτους μέχρι του 1854, τ. 1-2, εν Αθήναις 1856 (φωτομχ. επανέκδοση Ηλία Ρίζου, 1969).*
- Κοκολάκης Μιχ., *Το ύστερο Γιαννιώτικο πασαλίκι - Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, Αθήνα 1993.
- Κοκολάκης Μιχ., *Ο Εβραϊκός Τσελεμπή στην Πρέβεζα και στην Άρτα, «Σκουφάς», τευχ. 72-73 (1987), σ. 242-247.*
- Leake, William Martin, *Travels in Northern Greece, With 3 facimiles of the original drawings by Leake τ. 1-4, London 1835 (ανατύπωση: Adolf M. Hakkert - Publisher, Amsterdam 1967).*
- Μέρτζιου Κων. Δ., *Η ΑΡΤΑ ΕΙΣ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ (1696-1787)*, «ΣΚΟΥΦΑΣ», τ. 1-2 (1955-62) σ. 1-8, 153-160, 238-247, 268-275, 308-314, 364-366, 397-401 + 12-16, 47-50, 90-93, 123-127, 207-210, 265-268, 322-325.
- Σιμόπουλου Κ., *ΞΕΝΟΙ ΤΑΞΙΔΙΩΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 333 μ.Χ. - 1700, τ. 1, Αθήνα 1990.*
- ΞΕΝΟΙ ΤΑΞΙΔΙΩΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 1700 - 1800, τ. 2, Αθήνα 1991.*
- Στεργιόπουλου Κ., *Ο πληθυσμός της Άρτας επί Τουρκοκρατίας, Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος 21, εν Αθήναις 1978. ■*